

JÖRG FRITZSCHE (Németország, 309–32) a kötet utolsó írásában a nevekkel kapcsolatos jogi konfliktusokról és vitákról ír. Ezek fakadhatnak például márka- és üzletnevek, eredetmeghatározások használatából. A szerző ismerteti a velük kapcsolatos nemzetközi és németországi szabályozásokat, a nevek védelmének lehetőségeit, miközben külön kitér az interneten regisztrált doménnevekkel kapcsolatos jogi vitákra.

A kötet tehát a nevekkel kapcsolatos konfliktusokkal összefüggésben a földrajzi nevről árul el legtöbbet, a szerzők majd mindegyike a kisebbségi helyzetek, nyelvhatáron lévő helynevekből adódó konfliktusokról számol be. Mindössze egy-két írás érinti a személynevek és az egyéb névtípusok világát.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

**PAVLO CSUCSKA
ПРИЗВИЩА ЗАКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ.
ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
[A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti–etimológiai szótár]
Видавництво „Світ”, Львів, 2005. 702 lap**

A magyar névkutatók számára a kárpátaljai ukrán nyelvészek és névtanosok munkái kevésbé ismertek. Mivel ez a terület egykor a történelmi Magyarország szerves része volt, az itt végzett idegen nyelvű kutatómunka is segítségére lehet névtanosainknak.

2005-ben látott napvilágot PAVLO CSUCSKÁNAK, az Ungvári Nemzeti Egyetem professzorának a kárpátaljai ukránok családneveit bemutató történeti–etimológiai szótára. A szerző az 1970-es évek óta több tanulmányában foglalkozott a kárpátaljai ukrán családnevekkel, a nagyszabású mű (702 oldal) hosszú évtizedek gyűjtő- és kutatómunkájának az eredménye.

A szótár bevezető részében elméleti előzményként megismerkedhetünk a családnév fogalmával, tulajdonságaival, a szófaji rendszerben elfoglalt helyével. Elkülöníti az *ukrán nevek* és az *ukránok nevei* fogalmakat, s utóbbit állítja vizsgálatai középpontjába: a kárpátaljai ukránok által vizsgált minden családnevet, függetlenül eredetüktől.

A 16–17. századig az ukrán névadásra a ragadványnévadás volt jellemző; ezek a nevek nem öröklődtek, így nem tekinthetők családnévnek. CSUCSKA szerint a kárpátaljai ukránoknál a családnevek kialakulása és megszilárdulása a 18. század végén, II. József névrendelete nyomán következett be: más kisebbségekhez hasonlóan számukra is kötelezővé vált a családnév viselete. Ezzel megszakadt az a hagyomány, mely minden nemzedéknek létrehozta a saját neveit, s ettől kezdve egy korszaknak (a 18. század végének) a nevei váltak öröklődővé. A kárpátaljai ukránok körében kételemű névadás alakult ki a korábbi háromelemű nevek (keresztnev + apanév + szólítónév) helyett. Ennek az állításának némiképp ellentmondanak az egyes családnevekhez hozott történelmi példái, amelyek azt igazolják, hogy – valószínűleg magyar hatásra – az itt élő szlávoknál már korábban elterjedt a családnevek használata és örökítése (1570: *Jac., Sim., Alex. Lazarowich*, 1680: *Petrik Jur., Nekita, Nekolay, Thoma, Szimeon*; 1680: *Petrovan Griga*,

Nikita, Szimjon, Vaszilij stb.). A névrendeletet keltét 1780. november 1-jére datálja (1787 helyett), holott akkor II. József még trónra sem lépett.

Talán vitatkozhatunk a szerző *kárpátaljai ukránok* meghatározásával, ami a hivatalos felfogást tükrözi, miszerint a kárpátaljai szlávok ukránok, szemben a régebbi, saját maguk által is használt *rutén, ruszin* önelnevezéssel. Természetesen nem minden név kárpátaljai eredetű, a névviselők ugyanis folyamatosan költözhetnek be a Kárpátok keleti vidékére, s nem feledkezhetünk meg a tudatos betelepítésekről sem. Kárpátaljáról több esetben is úgy beszél, mintha az a 20. század előtt önálló terület lett volna. A *Bodnár, Varga, Kocsis, Szabó, Sneider, Suszter* családnevek kapcsán megemlíti, hogy: „ezeket kész formában családnévként is behozhatták régi „áttelepülők” (!) Szlovákiából, Magyarországról, Lengyelországból, Németországból, akik idővel elukránosodtak, de a nevükben megőrizték szülőföldjük emlékét”.

Az anyaggyűjtés nem a teljes kárpátaljai területet ölelte fel, a helységek közül csak 411-ből gyűjtött anyagot, természetesen kihagyva a 20. századig majdnem színmagyar síkvidéki falvakat. A gyűjtést 1946. január 1-jével, Kárpátalja és az Ukrán SzSZK hivatalos egyesülésével lezárja, ugyanis a „tősgyökeres” kárpátaljai ukrán neveket kívánja kutatni. Így a vizsgálat köréből kiszorulnak a II. világháború utáni nagyarányú betelepítésekkel, illetve betelepülésekkel érkező ukrán és orosz családnevek. Azoknak a neveit vette fel a szótárba, akik magukat ukránnak vallották, bár ennek részleteit és módját nem ismerteti. Ez különösen a kihalt családnevek esetében vet fel kérdéseket. Befolyásolhatta a névállományt a két évtizedes csehszlovák uralom, illetve a magyar lakosság 1944 őszén zajló deportálása, ami miatt – különösen a szórványban élő magyarok közül – sokan vallották magukat szlováknak vagy ukránnak. Ezért szerencsésebb lett volna 1918-nál vagy még inkább 1914-nél meghúzni az adatgyűjtés határát, hogy objektívebb képet kapjunk a kárpátaljai családnevekről (igaz, ekkor még a Kárpátaljának nevezett területi egység sem létezett). A gyűjtés lezárásának idején kb. 10 ezer ukrán családnevet használtak Kárpátalján.

Az elméleti részben a szerző bemutatja a leggyakoribb, legtermékenyebb családnév-képzőket. Ezek nagy része patronimikon-képző, az apa nevéből hoznak létre családnevet, pl. *-як, -юк, -ич, -ик, -чик, -ин, -инець, -ко, -ка* (*Фединець, Марусин, Андриевич, Баб'як, Іванина, Панич, Бабинський, Петричко* stb.). Az alapul szolgáló személynevek szinte kivétel nélkül egyházi keresztnévek, ami a kárpátaljai szlávok mély vallásosságával magyarázható. Érdekes, hogy a leggyakoribb ukrán családnév-képző, az *-енко, -енько* használata a 20. századig egyáltalán nem figyelhető meg a kárpátaljai ukránok körében.

Az általa vizsgált családnevek közül a legnépesebb csoportot a személynévből származó családnevek alkotják (42%), ezt követi a valamilyen tulajdonság alapján alkotott nevek kategóriája (35%). A nevek 6%-a helynévi eredetű, s ugyancsak 6% bizonytalan vagy ismeretlen etimológiájú. A teljes családnévállomány 12%-a idegen (magyar, román, szlovák, német stb.) eredetre vezethető vissza.

Az etimológiai szótár a szokott módon betűrendben tartalmazza az egyes családneveket, a mai ukrán helyesírási szabályoknak megfelelően, azzal a különbséggel, hogy a nevekben feltünteteti a kárpátaljai ukránban használt *r* (*g*) hangot és betűt, ami az irodalmi ukránban *z* (*h*). A köznyelvi formát szögletes zárójelben követi a nyelvjárási alak, ha van ilyen, pl. *Дурда [Дырда]*. Ugyanannak a névnek a különböző írásos változatai önálló címszóként szerepelnek (*Желізняк ~ Зелізняк ~ Залізняк*). A címszó félkövérrel szedett,

hivatalos alakban előforduló név. Ez az eljárás, különösen a kihalt, csak latin betűs forrásban fellelt nevek esetében névferdítéshez vezet: pl. 1693: *Brodski* ~ *Бродський*, 1715: *Bruniczki* ~ *Бронецький*, 1728: *Vorotha* ~ *Вороча*, 1500: *Kuskowyth* ~ *Кускович*, 1715: *Koziss* ~ *Козич*, 1699: *Csapi* ~ *Чониї* stb. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a cseh-szlovák korszakban Kárpátalján a hivatalos nyelv a cseh és a ruszin volt. Utóbbi cirill betűs írásmódja jelentősen elősegítette a nevek alakjának a megváltoztatását.

Az élő nevek esetében a címszót azoknak a településeknek a neve követi rövidített formában, ahol az agyaggyűjtés során az adott név előfordult. Ezt a név első kárpátaljai adata (idő, hely) követi abban az alakban és nyelven, ahogyan a forrásban szerepel. Ha a névnek nincs korábbi kárpátaljai előfordulása, akkor a szomszédos ukrán területekről (Galícia, Bukovina) hoz rá példákat.

A szótár kihalt neveket is tartalmaz, ezeket kereszttel jelöli. A 17. század közepéről adathozható családnévek 15%-a tűnt el, míg a 20. századból adathozható nevek nagy része nem fordul elő írásos forrásban.

A történelmi nevekben gyakran feltünteteti a névviselő foglalkozását, társadalmi helyzetét (pap, kenéz, paraszt stb.).

A történelmi adat és a név azonosítása gyakran félrevezeti a szerzőt: a nevet téves történelmi adattal igazolja, s ez alapján az etimológiája is hibás: pl. *Хоркеї* (1582: *Horkai Pal*, 1834: *Chorkej soltész*), *Чендеї* (1604: *Jo. Czendes* [!]), *Ченпезії* (1684: *Czepregi Janos*, 1787: *Czepykanicz i Czeprikanyn* [!]), *Ігнаї* (1602: *Ignacz Paulo*, 1699: *Ignecz* [!], *Laszlo*), *Кебелеш* (1570: *Keblesch*, 1648: *Keblek*, 1682: *Köblös* [!], 1787: *Keblesz*, *Kieblesz* [!]), *Хомеї* (1743: *Komey* [!]) stb.

Több esetben a szlávósított név alapján próbálja kideríteni a családnév etimológiáját, s nem a világos jelentésű magyar, latin történelmi forma alapján: pl. a *Долинаї* családnév történelmi példái a 17–18. századból: *Dolinai Gábor*, *Dolinai Miklós*. A családnévet az ukrán *Долина* személynév (történelmi adat nélkül) *-aї* képzős alakjának tartja, s külön kiemeli, hogy az a gyakori *Dolina* helynévből (l. ukrán *dolina* 'völgy') nem származhat. A helységnévből származó, kétségtelenül magyar eredetű családnévek gyakran tévútra vezetik a szerzőt, a legtöbb téves etimológiája ebben a névtípusban fordul elő. A *Добаї*, *Кокаї*, *Маргітаї*, *Добраї*, *Горондії*, *Кородії*, *Лунаї*, *Мадаї*, *Мандії*, *Липчеї*, *Реваї*, *Редеї*, *Токаї* stb. családnéveket kivétel nélkül ukrán vagy valamely más szláv személynév *-aї*, *-eї*, *-uї* képzős származékának tartja, néhány esetben második, harmadik magyarázatként megemlítve, hogy talán helynévi eredetűek (vö. *Doba*, *Kóka*, *Margita*, *Dobra*, *Gorond*, *Kóród*, *Lippa*, *Mada*, *Mánd*, *Lipcse*, *Réva*, *Réde*, *Tokaj* stb. helységnevek).

A történelmi magyar helységnevek egyébként is problémát okoznak a szerzőnek. Ez nem véletlen, hiszen például a FNEsz. hiányzik az irodalomjegyzékéből. Elgondolkodtató azonban, hogy nemcsak a távolabbi településekről nem tud, hanem kárpátaljai települések neveivel sincs tisztában: a *Дерценії* családnév szerinte *Derceny* (!) (helyesen *Dercen*) falu nevéből származik. A *Чомонії* nevet *Csomonyn* falu nevéből eredezteteti, mely település nevét szerinte a magyarok *Csoma*-ként használják. Ezzel szemben a falu történelmi neve *Csomonya*, a helységnévrendezés során a *Csongor* nevet kapta, és soha nem nevezték *Csomá*-nak. A *Смпімеї* névről azt írja, hogy valamilyen *Cmpime* formájú helységnévből keletkezett: *Sztrite* Szürte falu nevének régi alakja, mely település kb. 10 kilométerre van a szerző lakhelyétől, Ungvártól.

A szerző a bevezetőben vázolt tudományos elvei és eljárásai ellenére gyakran téved a népetimológia útjára. Talán legszórakoztatóbb etimológiája a *Кондор* családnév (1470: *Kondor*, 1684: *Kondor Janos*), melyet a magyar *kandúr* származékának tart. A *Йов* (*Jó*) családnévet a bibliai *Йов* (*Jób*) névből eredezteti, míg a *Жидов* (*Zsidó*) név a szláv *Жид* személynév *-ов* képzős alakja.

Egyes családneveknél több lehetséges etimológiát is megad. Ez főként a közsői eredetű nevek esetében fordul elő, ugyanis több olyan köznévből vált családnév, amely jövevényszó a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban (*bodnár*, *varga*, *suszter* stb.). Az e típusba tartozó, elsősorban foglalkozásnévi és melléknévi eredetű neveket ukrán képződménynek tekinti, mint pl. *Пинаш*, *Обиштовш*, *Сийп*, *Чонкаш*, *Чонов*, *Шафраньовш* stb. Az adott jövevényszavak átvételének idejét, első írásos előfordulását azonban nem közli, így lehetetlen eldönteni, hogy valóban az ukrán nyelvben váltak családnévvé, vagy már kész családnévként kerültek az ukrán névadásba elszlávosodó magyarok, románok, németek révén.

Feltűnő, hogy a magyarázatok közül mindig a szláv eredet az elsődleges, még a *Жирова*, *Йов*, *Куташи*, *Ваши*, *Голомб*, *Дерек* nevek esetében is. Jellemző példa a *Дерек*, mely szerinte a *Дир* személynévből keletkezett a magyarban a magánhangzó nyíltabbá válásával (!). A *Бак* személynévet elsőként *Bacchus* isten nevéből származtatja, míg a magyar *bak* köznévi csak harmadik magyarázatként jöhet számításba a szerb *bak* 'bika' után. A szerző egyébként is feltűnően gyakran eredeztet szerb és horvát köznevekből és tulajdonnevekből a sokkal valószínűbb magyar származtatás helyett. Ezért ukrán ~ ruszin etimológiáinak nagy részével sem érthetünk egyet: a *Бак* családnév szerinte horvát eredetű, s a *Branimir*, *Branislav* stb. származéka. A *Безеи* nevet, mely valószínűleg a magyar *Bőgős* szlávósított változata (az ukránban nincs *ö* hang), elsődlegesen a szerbből származtatja. Állítása szerint a *bőgős* magyar jövevényszó a szerbben, így érthetetlen, hogy a közvetlen átvétel helyett miért egy, az ukránnal nem érintkező nyelvből származtat. Nem zárja ki a török *bég* köznévi vagy a szláv *Бѣга* személynév szerepét sem.

A magyar eredetű nevek nagy részét hivatalos úton, hivatalnokok által létrehozott névnek tekinti, melyek a 19–20. század során jöttek létre az egész országra kiterjedő névmagyarosítási mozgalom eredményeként. A névmagyarosítás regionális mutatói azt jelzik, hogy a peremvidékeken, így a ruszinok ~ ukránok lakta területeken is alacsony volt a névmagyarosítások száma, különösen azért, mert az ukránok erősen alulreprezentáltak voltak a névmagyarosítás célcsoportjában, a hivatalnokok, polgárok között. Állítását mindössze egy (!), megkérdőjelezhető példával igazolja: a *Шепегію* (*Seregély*) névről írja, hogy az adatközlő szerint az ukrán *Шнак* 'Seregély' családnévből keletkezett tükörfordítással, miután a nagyapját még ezen a néven hívták. A név említett kárpátaljai történelmi alakjai ezzel szemben: 1720: *Seregi*, 1743: *Seregély*. Mivel a családnévet 4 településről adatozza, kizárt, hogy mindegyik esetben névmagyarosítással állnánk szemben.

A szótár befejező részében (648–700) a nevek szóvégműtató szótára található. Ez lehetőséget ad a kárpátaljai ukrán családnevekben előforduló képzők vizsgálatára, illetve annak megfigyelésére, hogy a magyar eredetű családnevek milyen formában, milyen végződésekkel kerültek be az ukránba (pl. *-ó ~ -ов* [*Szabó ~ Сабо*], *-i ~ -ію* [*Mágócsi ~ Маговчію*]).

Az irodalomjegyzék főként szláv, elsősorban ukrán tanulmányokat tartalmaz. Bár az idegen nyelvű művek listája is öt oldalnyira sikeredett, ezek közül a szlovák és a lengyel nyelvű szakirodalom a népesebb, a magyar névtani munkákból csak néhány tanulmányt

használt fel a szerző, ami az idegen eredetű nevek nagy számát tekintve elgondolkodtató. Hivatkozásai közül több téves, l. pl. HAJDÚ MIHÁLY 1983-ban megjelent „Magyar–angol, angol–magyar szótár” (!) című munkáját. Magyar szakirodalma a forrásként is használható helytörténeti irodalmi művekben merül ki (BÉLAY, LEHOCZKY, HODINKA stb.).

Az etimológiai szótárt mindezek ellenére ajánlom a magyar családnévutatók figyelmébe: elsősorban a keleti szláv eredetű családnevek etimológiájának megfejtésében nyújthat segítséget. Néhány téves vagy szándékosan ferdített névmagyarázata miatt azonban etimológiáit ajánlatos némi fenntartással és kellő elővigyázatossággal kezelni.

SEBESTYÉN ZSOLT

DIE PERSONENNAMEN IM DEUTSCHEN
Studienbuch 2. überarbeitete Auflage
[A személynevek a német nyelvben. Egyetemi/főiskolai tankönyv.
2., átdolgozott kiadás]
Szerkesztő: WILFRIED SEIBICKE
Walter de Gruyter-Verlag, Berlin–New York, 2008. 235 lap

1. A szerző több évtizedes kutatómunkája eredményeit foglalja össze ebben a kötetben. A mű irodalomjegyzékében és lábjegyzeteiben az érdeklődő négyszáznál több tudományos cikk és szakkönyv bibliográfiai adatait találja. A kötet hat fő fejezetre oszlik.

2. Az első fejezet nyelvtani ismérvek alapján a nyelv szókincsének felosztásával foglalkozik. A szerző szerint a nevek a szókincs részei. A továbbiakban SEIBICKE a két fogalom (szó és név) közötti különbségről és az egymástól való elkülönítés nehézségeiről szól. Ezt követően a tulajdonnevek felosztásáról, a névtan és más tudományágak kapcsolatáról olvashatunk. A kötet kizárólag német anyanyelvűek által viselt személyneveket vizsgál.

3. A második fejezet a német nyelvterületen élő emberek megjelölésére, azonosítására használt több névelemű személynevek bemutatására vállalkozik. Például a négyelemű *Leon Maximilian Jonas Müller* személynév két funkcionálisan eltérő részből áll: a *Müller* családnévből, mely a családhoz tartozást jelöli, és a születés után rögtön átöröklődik, továbbá az egyéni névrészből (*Leon Maximilian Jonas*), mely az illető személyt a család többi tagjától megkülönbözteti. A keresztnemek közül csak egyet használnak a magán- és a közéletben, ezt hívják szólítónévnek. A házasságkötés után felvett teljes névhez csatlakozik a születéskor kapott családi név is: *Erika Müller geb. 'született' Schneider*. A legújabb névtörvény szerint a férj is felveheti a nő családi nevét.

A név viselője a teljes nevet rövidítheti is: *Leon Maximilian Jonas Müller* helyett *Leon M. J. Müller*, *Leon Müller* vagy *L. Müller*. A szólítónév teljes alakját hivatalos dokumentumokban, hatóságoknál, különböző ügyek intézése során használják, variánsait,